

A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében 2009 tavaszán életre hívott 20. század Hangja Archívum és Kutatóműhely (www.20szazadhangja.hu) a maga szerény eszközeivel a magyar társadalomkutatás, ezen belül a kvalitatív módszerekkel készült kutatások örökségét kívánja gyarapítani. Műhelyünk összegyűjti, digitalizálja és közkinccsé teszi a kutatók által felajánlott interjúk, dokumentumok, stb. másolatait. A kutatóműhely célja a magyar szociológia „hangzó” örökségének leltárba vétele, a kvalitatív módszereket alkalmazó magyar szociológiai műhelyek történetének feltárása és dokumentálása, valamint új történeti szociológiai kutatások kezdeményezése az összegyűjtött interjúk bázisán. Sorozatunkban egy-egy, már feldolgozott és online elérhető gyűjteményt mutatunk be azzal a nem titkolt céllal, hogy a potenciális új kutatók érdeklődését a gyűjtemény iránt felkeltsük.

KLOPFER ZSÓFIA

LOSONCZI ÁGNES GYŰJTEMÉNYE

Losonczi Ágnest (1928–) a magyarországi szociológia alapító tagjai között tartják számon, 1963-ban már induláskor ott volt MTA Szociológiai Kutatócsoportjában, a tudományos életbe akkor „befogadott”, az először „intézményesült” / „engedélyezett” szociológiai műhelyben. Eredetileg a Táncművészeti Iskola (Mozdulatművészet) pedagógia szakát végezte 1951-ben, illetve ezzel egy időben a Színház- és Filmművészeti Főiskola rendezői szakot látogatta. Majd az az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának magyar-történelem szakára járt 1951–57 között.

Érdeklődése a társadalom iránt személyes élettapasztalatából fakadt, átélte a 20. század megrendítő történelmi-társadalmi változásait, ahogy a vonzó társadalomjavító eszmék keserű valósággá váltak, és emberellenes bűnökbe torzultak. Szembesült a politikai hatalom mindennapi propagandájával, ami elfedte és elhazudta a tényeket, ahol a valóság érdekük szerinti átfestése vált mindennapi gyakorlattá. Rátalált a szociológiára, a társadalmi valóság elhivatott kutatója lett, a tények feltárásában kereste az igazságot.

Első kutatási területe – indulásának megfelelően – a zene volt, a művészet-, illetve a kultúraszociológia. Gyakran felteszik a kérdést, hogyan jutott el az életmódkutatáshoz, majd a népegészség vizsgálatához, a gyerekválás szülés-születés helyzetének feltáráshoz. Reményeim szerint a gyűjtemény rövid bemutatása erre a kérdésre is választ ad majd.

1963-ban, zenetörténeti és zeneszociológiai munkássága már érdeklődést váltott ki. Kutatásai különböző társadalmi terekben a zenei felfogást és befogadást vizsgálták: az üzemi munkások között élő zenéről és a koncerttermek közönségének zenei ízléséről szóltak írásai. A Szociológiai Kutatócsoport igazgatójának, Hegedüs Andrásnak lett aspiránsa. Részt vett a Hegedüs András szervezte, szociológusok és szociográfusok közös terepmunkájában: mintegy 22 témával járták Heves megye falvait. Társaival – többek között a szociográfus-költő Csoóri Sándorral, Tornai Józseffel, Kún-Szabó Ferencsel és a szociológusok közé tartozó Heller Ágnes filozófus-

sal, Márkus Máriával, Varga Ivánnal, Földvári Tamással dolgoztak együtt. H. Sas Judittal együtt járták a házakat, ki-ki a maga útján, saját témája szerint építette fel kutató módszerét. Érdekes viták, jó hangulatú beszélgetések jellemezték a kutatómunkát. Losonczi a mindennapokban figyelte meg a zene „jelenlétét”, a környező hangzsvilág érzékelését, a köznapi és ünnepi zene beágyazódását a falusiak életébe. A XX. Század Hangja Kutatóműhely archívumában fellelhető, Losonczi Ágnes életművét felölelő gyűjtemény a kutatási anyagok egy részét és a kutatások dokumentációját részletesen ismertető táblázatot tartalmaz.

A gyűjteményről készült táblázat tartalmaz néhány, a Heves megyei kutatás alapján készült tanulmányt, az iskoláztatás és az ízlés vizsgálatához tartozó kérdőíveket, valamint három interjút, ám ezek a dokumentumok fizikai formában nincsenek meg.

Losonczi Ágnes kutatásait egy összefonódó, egymásra épülő, egymásból következő, és a társadalom „miértjeibe” egyre mélyebbre hatoló kérdés-válasz folyamatként is lehet szemlélni. Ahogy Tibori Timeának adott 2011-es szakmatörténeti interjújában állítja: „A kérdéseim vittek kutatásról kutatásra az elmúlt öt évtizedben.”¹ 2005-ig, 77 éves koráig tartó aktív munkásságáért többek között a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével (2007), Prima Díjjal (2007) és Akadémiai Díjjal (2004) tüntették ki. A gyűjtemény ezen életmű anyagait foglalja magába.

A „LOSONCZI-MÓDSZER”

Losonczi Ágnes Magyarországon elsőként ötvözte a kvantitatív és a kvalitatív társadalomkutatási módszereket. Kérdezni, kutatni, elemezni, állítani, bizonyítani, a bizonyítékokat megvizsgálni, kételkedni és újra kérdezni. A lényeg: a jelenségek mögé menni. Ez magyarázza „lépéseit” a kutatómunkában. „Go behind!”, azaz „Menj (a jelenségek) mögé!”, kívülről is megerősített kutatói módszere. Egyre mélyebbre ásni, hogy ne ragadjunk meg a jelenségek felszínén. „Nem kívülről, felülről, mások szemüvegén át, a magam eszközeivel belülről megismerni a nagy társadalom emberi kisvilágait.”

Szenvedélyes érdeklődése, kutatói kíváncsisága emberközpontú szemléletéből következett. Terepjáró szociológusnak vallotta magát. Kutatói módszere megválasztása előtt fontos volt a terep „becserkészése”, a „letalpalása” – ahogy mondta. A kutatás helyszínein eleven élettapasztalatot akart szerezni. Nemcsak a könyvtárakból gyűjtötte össze a terepre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat, történelmi anyagokat, demográfiai paramétereket, statisztikai adatokat, hanem a vonatkozó szépirodalomra is szüksége volt. Beszélgetni az ott lakókkal, bemenni az üzletekbe, végigjárni a közösség helyszíneit, mintegy tesztelni a kutatás kérdéseit. Személyes élményeket gyűjtött.

Az empirikus adatfelvételre azért volt különösen szükség, mivel a tényekre, az adatokra épített elemzéseket – főleg, ha eltértek a hivatalos propagandától – alaposan alá kellett támasztani. Ha kiderült, hogy nem szűnt meg az éhezés, hogy hiányos az ellátás, hogy milyen alacsony életszínvonalon élnek, hogy a villamosítás még nem jutott el mindenhova stb., adatsorokkal, matematikai összefüggésekkel bizonyították. A szociológiára egyébként is gyanakvó felsőbbbség számára, a szocialista kor hiperracionális szemlélete ezeket az egzakt tényeket nem hagyhatta figyelmen kívül.

Az adatokba rögzített tények mellett a kvalitatív eszközök alkalmazása volt kutatásai egyik fontos eszköze: nem előre gyártott válaszokat teszteltek, a kérdezettek saját szavaival megfogalmazott válaszára törekedtek.

¹ Losonczi Ágnes pályautja és módszerei (2011). Az interjút készítette Tibori Tímea. Átirat: 14. oldal.

Több témában nyitott kérdésekkel dolgoztak, projektív tesztek alkalmaztak, máskor „provokatív” kérdésekkel éppen az érzelmeiket kívánták kiváltani. A saját szavakkal adott válaszok többet árultak el a valóságról és kifejezőbbek is voltak, mint a szociológia műnyelv használata és az arra kapott válaszok. Ezek révén többet lehetett megtudni a megkérdezett életéről, nézeteiről, érzelmeiről, értékeiről.

Az elemzések lezárása újabb kérdések felé nyitott ajtót, az eredmények átgondolása és a szenvedélyes kíváncsiság újabb kutatásokhoz vezetett.

ÉLETMÓD KUTATÁS (1970-ES ÉVEK)

A Magyar Tudományos Akadémia főtitkára Losonczy Ágneshez közvetítette a Békés-megyei Tanács kérését: szociológusokat és szociológiai kutatást kértek a megyébe. Kérdésük lényege az volt: „*miért nem működik a népművelés intézményrendszere, amit a közösség jobbulásáért, műveltségéért, aktivitásának szervezésére hoztak létre?*”² Kutatótársaival, H. Sas Judittal, Kónya Judittal és Kárpáti Zoltánnal, előzetes tájékozódás, felmérések után kezdtek a munkához. Losonczy zeneszociológiai munkáiból azt a következtetést vonta le, hogy „*az életrendszer, az életvitel ismerete nélkül nem lehet megérteni semmit, azt sem, amit kultúrának nevezünk.*”³ A mindennapi létfenntartás kérdéseitől indultak el, s a kultúra igényét, a felfogás szintjét, szükségletét az életvitel komplexitásában szemlélték. A kérdések a táplálkozási szokásoktól a családi életig, a gyereknevelés gyakorlataitól a települési viszonyokig, az értékekkel diktált életvezetés megértéséig terjedtek. A kutatás átfogó képet nyújt az 1969-ben Békés megyében élő hétköznapi emberek életmódjáról, amelynek központi mozgatója a mindennapi létfenntartásért való küzdelem.

A kutatás eredményeit az 1977-ben megjelent, Losonczy Ágnes: *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben* című könyvében olvashatjuk, ami azóta szociológiatörténeti tananyaggá vált. 1980-ban az akadémiai doktori címet kapta meg érte.

A gyűjteményben a 409_09_09 *Életmód (1970-es évek)* című sorozat 20 dokumentuma található meg: többek között előtanulmányok, illetve tervtanulmányok „*az életmód változásainak gazdasági, szociológiai és kulturális vonatkozásaival*” kapcsolatban, valamint összegzések a kutatás részeredményeiről és egy kérdőív az empirikus adatfelvételhez. Ezzel szemben a kutatás során készült interjúk anyagai nem találhatók meg itt.

EGÉSZSÉGSZOCIOLÓGIAI KUTATÁS (1977–1997)

Losonczy Ágnes a Békés megyei életmódkutatás során szembesült a népegészség állapotával, annak nehezen kezelt, ijesztő gondjaival. Korszakok halmazati ártaalma, betegítő életvitel, nyomasztó társadalmi fordulatok, nehéz életek sora mutatkozott meg a rossz egészségi állapotban. A fiatal férfiak korai és magas arányú halálózása volt az egyik súlyos vészjelzés. Kétségtelenné vált, hogy ahol a társadalmi tehertételek nyomasztóak, a védettség hiányzik, ahol a szegénység, kiszolgáltatottság, küzdelmek eredménytelensége, külső-belső gondatlanság ilyen méretekben dominál, ott különösen magas arányúvá vált az egészségromlás és megrövidült az élet. A szocialista rendszer egyik hangoztatott büszkesége volt, hogy az egészségügyi ellátás „*ingyenes, általános és egyenlő*”. A valós helyzet az volt, hogy az erre hivatott intézményrendszerek egyre kevésbé tudták kezelni

² Losonczy Ágnes pályautja és módszerei (2011). Az interjút készítette Tibori Timea. Átirat: 15. oldal.

³ Losonczy Ágnes pályautja és módszerei (2011). Az interjút készítette Tibori Timea. Átirat: 16. oldal.

vagy megállítani a népegészség romlását.

1977-ben Szalai Júliával, Makara Péterrel és válogatott kitűnő kérdezőkkel kezdtek Zala megyében az egészségszociológiai kutatáshoz. A kérdőívek és személyes interjúk később orvosi vizsgálatokkal, anamnézisekkel is kiegészültek. Kitűnő zalai orvos csoport végezte a vizsgálatokat. Így a szubjektív egészségérzetet összehasonlíthatták az orvosok diagnózisával, s az életfeltételeket és élettörténeteket a bekövetkezett betegségekkel. A zalai és későbbi kutatási eredményeiről Losonczy Ágnes 1986-ban megjelent *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*, valamint az 1989-ben megjelent *Ártó-védő társadalom* című könyveiben olvashatunk.

A kutatásból több munka született. Nagy hatású volt Szalai Júlia könyve az *Egészségügy betegségei* címmel. Losonczy a rendszert kiszolgáltatottság függőségi láncával jellemezte a *Kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben* című könyvében. A beteg kiszolgáltatott a testének, az orvoshiánynak, a területi ellátásnak, az orvos az egészségügyi intézményrendszernek, az egészség intézményrendszere a gazdasági elosztásnak, az elosztás a politikai hatalmi rendszer döntéseinek.

A 409_09_05 *Egészségügy (1977)* című sorozat 61 dokumentuma főképp az életmód és az egészség összefüggéseiről Budapesten készített interjúkat tartalmazza, melyek nagy része anonimizált. A Zala megyében felvett kutatás teljes dokumentációja 2005 óta a Zala Megyei Levéltárban található meg.

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK – ÉLETFORDULÓK

Terhesség, szülés, születés (1987–1993)

Egyik legígéretesebb és talán legizgalmasabb kutatásnak indult a Társadalmi fordulatok – Életfordulók nagy témájában az első vizsgálat, ami a gyerekvárás idejétől indult el, és a tervek szerint a megszületésüktől felnőtt korukig követi a várt gyerek fejlődését, sorsát. A kutatás a Pest megyei Tanács támogatásával indult el, és a megyei védőnők segítségével folytatták a budapesti agglomeráció kritikus falvaiban – ahol nagy volt a koraszülés és a veszélyeztetett csecsemők aránya. A kérdezők az első gyermeküket váró kismamákat keresték fel a harmadik trimeszterben: hogyan várják a gyermeket az anyák és az apák, majd felkeresték őket szülés után is, hogy beszéljenek szülésélményeikről. Megtörtént egy harmadik felkeresés is, amikor már „családdá alakult” az első gyermekükkel élő fiatal pár. Egyedülálló kutatás volt, és két tanulmánykötet is született a tapasztalatokból. Ezután finanszírozás hiányában megállt a követés.

A kutatásból megjelent két kötet: *Terhesség-szülés-születés I-II.* (1988 és 1991). A kötet összeállításán Losonczy Ágnes és a szerkesztő, Hanák Katalin dolgozott, a tanulmányokon többek között Neményi Mária, H. Sas Judit, Vajda Júlia, Vajda Zsuzsanna, Boóczné Sáfár Gyöngyi, Kardos Andor és mások.

A 409_09_13 *Szülés-Kismamák* című sorozat 69 eleme többnyire a Budapest agglomerációjában (Érden és Cegléden) készített interjúkból tevődik össze, melyek nagy része a terhesség és a szülés körülményei, illetve a családi és anyagi háttér kérdései köré épül.

A kutatáshoz tartozó másik, 409_09_14 *Terhesség-szülés-születés* című sorozat 19 eleme pedig az interjúk eredményeit dolgozza fel.

Egészségügy-átalakítás (1989–1997)

1989-ben Losonczi Ágnes részt vett a Magyar Tudományos Akadémia által indított *Magyarország az ezredfordulón* című társadalomkutatási programban. Ennek részeként *Az életminőség tényezői Magyarországon* című stratégiai kutatások egyik célja volt a magyar egészségügyi válság okainak és társadalmi hátterének feltárása.

A kutatások alapján 1998-ban, a Magyar Tudományos Akadémia kiadójánál megjelent Losonczi *Utak és korlátok az egészségügyben* című kötete. Témái között szerepel az egészségügyi válság összetevőinek áttekintése, amelyben a fejlett ipari országok egészségügyi rendszerének gondjaival is foglalkozik. A rendszerváltás idejének halmozódó feladataival szembesít. Friss adatokat idéz a korábbi kutatásaihoz képest is tovább romló népegészség állapotáról, és elemzi a kelet-európai országokat, benne a Magyarországot különösen sújtó demográfiai válságot, ami a születések csökkenésével és a korai halálozás növekvő arányával szembesít. A változással „összetorlódott idő”, a halmazati ártalmak és a szocializmus egészségügyi intézményrendszer hagyatékának gondjairól ír, áttekintve a szükséges és lehetséges feladatokat is. A rendszerváltás után két kormány (az Antall-kormány és a Horn-kormány) döntéseit és a rendszerváltás utáni útkeresési stratégiák elképzeléseit és konkrét lépéseiket kritizálja.

A gyűjtemény sorozatai közül négyet sorolhatunk ehhez a nagyszabású kutatáshoz. A *409_09_04 Demográfia* című sorozat 16 dokumentuma cikket és tanulmányokat tartalmaz az egészségügyi rendszerek nemzetközi összefüggéseiről. A *409_09_06 Egészségügy-átalakítás* 168 dokumentuma a gyűjtemény leg hosszabb sorozata. Ennek részét képezik többek között a rendszerváltás előtti és utáni egészségügyi rendszerről, az orvos–beteg viszonyról, a finanszírozásról, valamint ezek nemzetközi összehasonlításáról írott rész tanulmányok. A sorozatban megtalálhatók továbbá magyar és külföldi folyóiratok egyes lapszámai az 1992 és 1995 közötti időszakból, illetve néhány magyar orvossal készített személyes interjú átírata. Ez utóbbihoz szorosan kapcsolódik a *409_09_07 Házi orvosok, alapellátás* című sorozat 26 eleme, mely többnyire kutatási tervek, kérdőív vázlatokból, interjútervezetekből, illetve az elkészített interjúk átírataiból áll. A *409_09_15 Abortusz* című sorozat pedig a témával összefüggő rendszerváltás utáni viták részleteit dolgozza fel. A pályázati terveken és kérdőíveken túl összegzések, cikkek és tanulmányok találhatóak az abortuszról.

Egy pesti negyed lakóinak története (1992–1995)

Losonczi Ágnes utolsó aktív terepkutatásában egy budapesti városrészben 100 vállalkozóval és 100 családdal készített nagy ívű, minden életeseményt részletesen kibontó interjúkat. A családi interjúkban feltérképezte három generáció életútját, élettörténetét. A társadalom radikális változásainak egészségre ható tényei után a figyelmet a családi történetekre fordította, hogy mit kellett átélni három generációnak a 20. században, itt Budapesten. Kutatása egy család három egymást követő generációjának életét követte, az 1920-as évektől 1993-ig, a felvétel idejéig. Azt, hogy melyik család milyen emelkedések és süllyedések hullámaiban élte át ezt az korszakot. „*Átélni, túlélni, megélni – élni*” volt az eredeti cím, azonban a kutatás során oly erővel jöttek elő a különféle meghurcolások élményei, hogy végül is a könyve az egyik első szociológiai munka, ami a 20. századi társadalmi traumatizációk történetét dolgozta fel, s az egyes családok túlélési stratégiái kerültek a kutatás fénykörébe. Ebből született meg Losonczi Ágnes könyve *Sorsba fordult történelem* címmel (2005).

A kutatás érdekessége abban rejlik, hogy míg eredetileg követte a saját maga által kidolgozott módszertant, és be is kódolta a számszerű bizonyítás empirikus követelményei érdekében az anyagot, az elmesélt történetek olyan erővel hatottak, hogy a feldolgozás során háttérbe szorították a számszerű adatokat. Így 2005-ben megjelent, *Sorsba fordult történelem* című könyvében Losonczy Ágnes életében először csak kvalitatív adatokat használt kutatási eredményei alátámasztásához.

A vállalkozók interjúiból megírt tanulmánya nem került kiadásra, címe *A polgárosodás nyertesei és vesztesei*.

A *409_09_19 Terézváros* kutatás című sorozat 50 eleme tartalmazza többek között a vizsgálat kutatási terveit, a finanszírozáshoz benyújtott pályázatokat, előtanulmányokat, kérdőíveket, valamint az interjúfelvételek alapján készült esettanulmányok összefoglalóit.

EGYÉB SOROZATOK

Losonczy Ágnes életművének gyűjteménye a fent említetteken kívül tartalmaz továbbá hat olyan sorozatot, melyek egyik nagyszabású kutatásához sem sorolhatók.

Ezek közül az első három, a *409_09_01 Intézettörténet*, a *409_09_02 Tanulmányok a magyar szociológia helyzetéről* és a *409_09_03 Szakmai életút – Losonczy Ágnes* című sorozatok az életmű kiegészítő elemeit tartalmazzák. Főképp tanulmányokat, valamint a kutató életrajzát és a vele készült interjúk egy részének átiratait.

Az alábbi gyűjtemény már nem Losonczy Ágnes kutatásait tartalmazza, feltehetően életmódkutatás témája miatt kapta ezt a sorolást: a *409_09_10 Életmód (1990-es évek)* című sorozat egy különálló kutatás tíz interjút tartalmazza, melyeket Budapesten, illetve Kaposváron, munkások körében vettek fel. A *409_09_12 Családkutatás* című sorozat 28 eleme pedig részét képezi ugyan a gyűjteményről készült táblázatnak, ám az 1978–79 között két családdal készített interjúsorozat a fizikai gyűjteményben nem található meg.

A gyűjtemény egyik utolsó sorozata pedig, a *409_19_18 Káposztásmegyer* 13 eleme főképp interjúkból és összegzésekből áll, de erről a kutatásról bővebb információk nem lelhetők fel.

REFERENCIÁK

- Losonczy Á. (1967) *A zene az emberek között. Fővárosi nagyüzemi és falusi szociológiai felvétel tapasztalataiból*. Budapest: Rádió Szakkönyvtár.
- Losonczy Á. (1969) *A zene életének szociológiája. Kinek, mikor, milyen zene kell?* Budapest: Zeneműkiadó.
- Losonczy Á. (1974) *Zene, ifjúság. Mozgalom*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Losonczy Á. (1977) *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- Losonczy Á. (1986) *A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Budapest: Magvető.
- Losonczy Á. (1989) *Ártó-védő társadalom: ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Losonczy Á. (1998) *Utak és korlátok az egészségügyben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Losonczy Á. (2005) *Sorsba fordult történelem*. Budapest: Holnap.
- Losonczy Ágnes pályautja és módszerei* (2011) Az interjút készítette Tibori Timea. Átirat (kézirat), Budapest.
- Hanák K. (szerk.) (1988 és 1991) *Terhesség-szülés-születés I-II*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.

Losonczy Ágnes munkásságának anyagai fellelhetők honlapján: www.losonczyagnes.hu (életpálya, bibliográfia, digitalizált könyvek, tanulmányok, kritikák, interjúk, cikkek, laudációk, képek).